

Nedka Kapralova

(Sofia, Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

And your Husband will Rule over you (Women in Culture Revisited). The Archive of Elisaveta and Hristo Karaminkov

„God created man and gave him free will in every respect. But the advance which evolved from this free will did not benefit equally those created in His image, that is – human beings. The material force which prevails in each genesis worked its effect in this matter, as well. So that the stronger ones mastered society's experience to their own benefit, while the weaker ones could not; in brief – men thrived, and women didn't.“

„A human, or rather – a man – transforms into a despot with those whom he rules, with whom his word goes a long way, that is – with the woman, who, poor thing, is obliged to cower to him at all costs and to blunt the faintest feeling of independence and free will.

E. Karaminkov

The monograph *And your Husband will Rule over you (Women in Culture Revisited). The Archive of Elisaveta and Hristo Karaminkov* is divided in two main parts – *The Feminine Initiation – an Esoteric and Social Phenomenon* and *The Archive of Elisaveta and Hristo Karaminkov*.

Delving into the issue of women's place in domestic and calendar rites within the framework of structuring the traditional feminine and masculine cultural space, this monograph seeks answers to a few quite logical questions: should we accept the definite denial of any role that women might have played in the centuries-old evolution of humanity, hardly a realistic assumption? Or, to be more particular: what hides behind the total denial of women value-wise? Can this denial be so full and explicit as it seems, and therefore can it be convincing at all? The author gives well-founded and multi-faceted answers to these questions – answers that lie in the lead mediating role of women in calendar and domestic rites alike (with women's central place not only in birth rituals, but also in wedding, funeral and many other rites); in women's role as biological and intellectual continuators of the family, as mediators between the world of the living and the spirit world, and in bringing up children from their birth until maturity and even later on. Those answers are revealed in the so-called *pogani*, or „dirty“ holidays; in the function of the esoteric in women's initiation; in the role of women

during the Age of Matriarchy (where the key place of women in the family rituals originates); in the specific semantics and the mechanism of feminine initiation; in the biblical interpretation of the role of women (and the particular stress on the function and multifacetedness of feminine knowledge); in the complex configuration of women's presence situated between “orthodoxy” and “superstition”; in the age-old prominence of initiated women in the cultural life of societies (an argument in support of their status as respected society members); in the findings of the thorough analysis of the two anthropogenic biblical myths, showing their symmetry and mutual inverseness, myths, which have canonised the subordinate place of women in Christian culture (confer the section titled *Feminine Knowledge and its Biblical Analogue*); in the attitude of the church towards women's maternal responsibilities, and so forth.

The last section of this part titled *The Social in the Feminine Initiation: the Figure of a Woman of the Bulgarian National Revival Period – Elisaveta Karaminkov* represents a somewhat different entity in methodological terms. The text introduces the readers to intriguing epistolary communication between a bright, educated and striving to be, to the extent to which the circumstances allowed her, spiritually emancipated woman, and her husband, also a representative figure of this age – a man-who-rules-over-his-wife. The analysis of these letters put into a contrastive perspective with official material of the age makes it possible to trace the mechanism of social and everyday-life initiation of women in this relatively modern age, as well as to outline the tension between norm and reality, etiquette and what is behind it.

In the setting of contemporary Bulgarian science this part of the study contributes through its heuristic efforts to the achievements of scholars of profound competence in this and related fields of cultural studies, such as Milena Kirova, Romyana Damyanova, Nadezhda Aleksandrova, among others.

An undoubted contribution of the monograph is the publication of the archive of Elisaveta and Hristo Karaminkov – an abundant collection of addresses by Elisaveta and letters exchanged between the spouses and other members of both families, a rich resource, on its own deserving of scholarly pursuit.

Недка Капралова

(София, ИЛ, БАН)

И ЩЕ ГОСПОДАРУВА МЪЖЪТ ТИ НАД ТЕБ

(още за жените в културата).

АРХИВ НА СЕМЕЙСТВО ЕЛИСАВЕТА И ХРИСТО КАРАМИНКОВИ

СЪДЪРЖАНИЕ

I. УВОДНИ ДУМИ.....1

II. ЖЕНСКАТА ИНИЦИАЦИЯ – ЕЗОТЕРИЧНО И СОЦИАЛНО ЯВЛЕНИЕ

1. Жената в семейната и календарната обредност 7

2. Езотеричното в женското посвещаване.....11

3. Женското знание и библейският аналог..... .29

**4. Социалното в женската инициация : образът на
възрожденката Елисавета Караминкова..... .39**

**III. АРХИВ НА СЕМЕЙСТВО ЕЛИСАВЕТА И ХРИСТО
КАРАМИНКОВИ.....65**

ИЩЕ ГОСПОДАРУВА МЪЖЪТ ТИ НАД ТЕБ

(още за жените в културата)

I. УВОДНИ ДУМИ

Елисавета Караминкова (по баща Горанова (Пулиева) (24 дек. 1849 – 1 септ. 1920). Родена в Карлово. Дъщеря на Иван Горанов от известната карловска фамилия Пулиеви. Родственица на Евлогий и Христо Георгиеви. Сестра на Богдан и Мария Горанови. Учи в Педагогическо училище в Прага. Омъжва се за калоферския търговец Христо Караминков. Инициаторка за основаването на женско дружество в Калофер. Сътрудничи на в. „Македония” и сп. „Читалище”. След 1873 г. се установява със семейството си в Цариград. Занимава се с обществена дейност – основателка на женско благотворително дружество в Ортакъой, Цариград. Настоятелка на българското училище в Ортакъой. След Освобождението живее в Пловдив. Основава женско дружество в града. Превежда от чешки език.

Христо Караминков (1825 или 1832 – 15 август 1888). Роден в Калофер. Съпруг на Елисавета Горанова. Учи в Калофер, Пловдив и Копривщица при Найден Геров. През 1849 г. заедно с брат си Стоян открива търговска кантора в Цариград; влиятелен търговец и общественик в Цариград (1849–1878). Участва дейно в живота на българската община и в църковно-националните борби. Един от основателите на българското читалище в Цариград. Подпомага финансово издаването на в. „Дунавски лебед”. След Освобождението се установява в Пловдив, където заема висши съдебни и финансови длъжности. Съавтор на „Диплография или как ся дръжат търговски книги от Стояна и Христа Д. Караминкови. Цариград, в книгопечатницата на Цариградский вестник, 1850”. Един от авторите на проект за екзархийски устав.

Към настоящия момент това е известно за тези двама възрожденци – семейство Елисавета и Христо Караминкови – всеки един от тях по свой начин заслужил да остане в паметта на историята и името му да присъства в енциклопедия *Българската възрожденска интелигенция*.

Преди години имах щастието до мен да достигне запазена кореспонденция както между двамата, така и с техни близки и с други лица, благодарение на тяхната внучка Елисавета Караминкова-Коледарова, която ми повери този частен архив. Благодаря отново на г-жа Коледарова за оказаното ми доверие – сега, както направих и тогава. За

съжаление вече е късно да го чуе лично, но може би моята признателност за голямото професионално щастие, което тя ми дари, ще достигне до нея.

Архивът съдържа 170 писма и документи. Повечето от тях са с подчертано личен характер. Но те са свидетелство за духа на своето време и с това привличат изследователския интерес. Както посочва Р. Дамянова, „*Писмата заживяват своя живот на документ, след като бъдат публикувани*. Актът на тяхната публикация ги извежда до равнището на социален факт (неизвестни и пазени в различни архиви, те са факт сами за себе си), популяризира ги като документ и дава възможност да бъдат интерпретирани от различни гледни точки – като текст, историко-филологически, социологически и т.н., прави ги **обект** за всички, които се намират на историческа дистанция от момента на написването им”¹. И продължава: „Публикувани, личните писма загубват своята интерперсонална комуникативност – като същностна черта на динамиката на общуването – и поемат функцията на печатен текст, а дистанцията от историческия момент ги прави „документ от първа величина” за личности и събития”².

Писмата, разменени между Елисавета и Христо Караминкови отначало като годеници, а впоследствие и като семейство, предизвикаха моя интерес с неочакваното разкриване на вълнуващата драма, която Елисавета преживява като омъжена жена. Официално известните факти очертават един успешен брачен съюз – младо момиче, учило и възпитавало се в Прага, една от най-образованите българки за времето си, от известно, заможно семейство се омъжва за доста по-възрастен от нея мъж, но също богат и уважаван, активен участник в обществения живот. Но запазените писма разкриват друга картина – на всекидневния им живот и по-точно на живота на Елисавета, наричана Ека, на реалните отношения помежду им, в които категорично присъства обида, болка и страдание. Страда Ека, която непрестанно е оскърбявана от съпруга си за образованието и възпитанието, получено в Прага. Христо, който е убеден, че е „господар и на къщата си, и на Ека”, не може да търпи нейното свободомислие. Непосредствено след сватбата им техните отношения се развалят силно и това продължава с години – години, през които младата жена излива душата си и болката си в своите писма. За изследвателя тези писма представляват интерес именно от тази гледна точка, като „текст, който документира определен и неповторим момент в общуването, известен само на кореспондентите, а като форма на лична връзка между

¹ Дамянова, Р. *Писмата в културата на Българското възраждане*. Шумен: Глаукс, 1995, с. 51.

² Дамянова, Р. Цит. съч., с. 52.

хората неизбежно разкрива богатството на човешките отношения, техния интимен характер, самия автор. ... *разбирането за писмата като документ е вярно, доколкото те са илюстрация на част от духовния живот на пишещия (тази именно част, която може да бъде предадена в писмо) и отразяват историческия момент така, както е видян от него*³.

Отношенията между Ека и Христо Караминкови, отношения между „господар” и покорна и държана в покорство съпруга, ме провокираха да погледна на този проблем по-задълбочено и да видя в него частен случай от едно общо състояние на обществото, характеризиращо се с „мъжкото господство”, по думите на Пиер Бурдийо, с хилядолетна история, която продължава и до днес. Това е причината да проследя в диахронен план проблема за **знаещата** жена и отношението към нея в мъжкото общество. Защото ако се абстрахираме от типа познание – за магии, за баяния, за лечителство, за пророкуване и т.н. или просто „висока наука” – отношението към знаещата жена е амбивалентно, на нея се осланят при нужда, но от нея се и страхуват. В модерното време на Българското възраждане образованата жена е нещо възжелавано, особено в публичното пространство, което изобилства от текстове за „поспешението” на жените, но успоредно с това непрестанно се утвърждава задължението на жената на първо място да усвоява домакинските умения и във всички девически училища се преподава готварство, шев, водене на домакински книги и т.н., а не са малко текстовете, достигнали до нас в различни спомени на съвременници, в които отношението към учените жени е отрицателно.

И ще господарува мъжът ти над теб. Това е едно от наказанията, които Бог налага на Ева за това, че е яла от забранения плод и е дала на мъжа си да яде и той. Главната последица от опитването на забранения плод е **знанието**, което жената, а с нея и мъжът, придобива и с което стават като боговете.

Какво е това знание, което жените притежават? И защо са наказани за него толкова жестоко, защото няма по-голямо наказание от това да господарува някой над теб. Ще се опитам да отговоря на първия въпрос. На втория ще ми е много трудно да

³ Пак там, с. 46-47.

дам отговор, но ще се опитам да проследя историческия развой на наложеното постепенно и с много усилия господаруване.

В диахронен план въпросът за познанието е пряко свързан с историческите корени на женското посвещаване – ключово за традиционната култура.

Изучаването на женската инициация като обществена институция е едно предизвикателство за изследователя, тъй като нейните корени отвеждат в дълбоката древност на предисторията, към матриархалните обществени отношения, а по-късното развитие на обществото, белязано със смяната на матриархата от патриархално остойностена обществена структура, налага ново отношение към нея, което довежда до значителни културни напластявания, голяма част от които амбивалентни. Това затруднява изключително много изследването на женското посвещаване, но все пак то не е невъзможно, особено ако към проблематиката се подходи по косвен път и се привлекат данните от различни области, които взаимно се допълват и обясняват.

В различните изследвания върху женската инициация⁴ преобладава становището, че тя е явление, което трудно се поддава на анализ, тъй като исторически достигналите сведения са оскъдни, а освен това жените упорито мълчат и отказват да разказват за това, което става по време на посветителните обреди. За сметка на това, мъжката инициация е в значителна степен проучена, описана, изследвана. Трудовете, в които се описват тайните общества и посвещенията у първобитните народи, са многобройни. Още в края на XIX век се появяват такива изследвания по материали и наблюдения върху племена от Америка и Австралия, които се намират в примитивен стадий на развитие. Тези изследвания са добре познати. Но в тях се описва и изследва мъжката инициация. Това е напълно нормално, тъй като по времето, когато се провеждат експедициите, довели до съответните проучвания, обществената структура на т.нар. примитивни народи е изцяло патриархална, пазеща далечни и невинаги ясни

⁴ Вж. Flandrin, J. L. *Familles, parenté, maison, sexualité, dans l'ancienne société*. Paris : Hachette, 1976; Goody, J. *L'évolution de la famille et du mariage en Europe*. Paris : Armand Colin, 1985; Gough, K. „Female initiation rites on the Malabar Coast”. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 85, 1955, pp. 45-80; Gough, K., Schneider, D. M. *Matrilineal Kinship*. Berkeley : University of California Press, 1961; Heritier, Fr. *L'exercice de la parenté*. Paris : Gallimard-Le Seuil, 1981; Mathieu, N. C. (éd.). *L'arraisonnement des femmes*. Paris : EHESS, 1985; Meillassoux, Cl. *Femmes, Greniers et Capitaux*. Paris : Maspéro, 1975; Radcliffe-Brown, A.R., Forde, D. *Systèmes familiaux et matrimoniaux en Afrique*. Paris : P.U.F., 1953; Reed, E. *Woman's Evolution*. New-York : Pathfinder Press, 1975; Reiter, R. (éd.). *Toward an anthropology of women*. New York: Monthly Review Press, 1975; Wiener, A. *La richesse des femmes*. Paris: Seuil, 1983.

отгласи от праисторическите матриархални отношения. И също така нормално, понякога мимоходом, авторите отбелязват като вероятно съществуването на женски тайни съюзи или женско посвещаване, без обаче те да са специален обект за изследване. Така например М. Елиаде споменава, че „по-голямата част от братствата са мъжки, но съществуват и женски тайни общества”⁵. По същия начин и В. Проп, значително по-рано, отбелязва, че „*между другото* (подч. мое – Н. К.), необходимо е да споменем, че съществуват не само мъжки домове, но е възможно да са съществували и женски домове. В проблематиката на женските домове тук е невъзможно да навлезем, тук можем единствено да отбележим самия факт”⁶.

Тази неяснота по отношение на изследванията на женските общества и „домове” е симптоматична. Едва ли може да се допусне, че съвременната етнология не е обръщала внимание на въпроса, както и, че изцяло липсват свидетелства за тяхното съществуване. Но теренните работи, все пак, откриват знаци, ако не за друго, то поне за съществуването някога знание, очевидно постепенно заличено. Поради това и изваждането му от забравата се оказва още по-трудно. От друга страна, обаче, за етнолога, за човека, който непосредствено е общувал по време на експедиция с носителите на традиционната култура, като при това и той самият е в една или друга степен част от тази култура, е ясно, че съществува женско знание, което се предава от поколение на поколение жени, от майки на дъщери, и което, макар и неговите носителки да не могат да обяснят рационално, свято се пази и зачита. Това знание е опазено през времето, предавано е наистина от майки на дъщери (при това при строги условия, които са били спазвани), достигнало е и до днешния ден. Същевременно, през всичките модификации, които е претърпяло, то е съхранило поне две основни положения – **отговорността** за неговото съществуване и **осъзнаването** на ролята на жената в социума, която е била отстоявана през различните исторически периоди. Тази отговорност е гарант за препредаването му във времето, а осъзнаването на жената като субект очертава вече един друг неин образ, който може да бъде проследен в различните му прояви в различни исторически времена.

Известно е, че в традиционния културен модел социалното пространство е поделено на мъжко и женско – в хоризонтален и вертикален план, и същевременно в ценностно отношение. Известно е от множеството етнологички изследвания също така,

⁵ Eliade, M. *Initiation, rites, societies secretes*. Paris: Gallimard, 1994 (1959), p. 25.

⁶ Проп, В. Я. *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград, Издательство Ленинградского университета, 1986, с. 124.

стремяща се да затвърди мъжкото господство, на което той е основан: това е сексуалното разделение на труда, много строгото разпределение на отредените на всеки един от двата пола дейности, на мястото, момента, инструментите им; това е структурата на пространството с противопоставянето между място на събранието или пазара, запазени за мъжете, и къщата, запазена за жените, или вътре в нея между мъжка част с огнището и женска част с обора, водата и зеленчуците; това е структурата на времето – ден, земеделска година или жизнен цикъл – с мъжките моменти на прекъсване и женските дълги периоди на бременност”⁸.

Опитът на етнолог, който Бурдийо притежава, му позволява да обобщи, че тези „структури, които представляват „фалонарцистичното” виждане на андроцентричната космология, общи за всички средиземноморски общества” са присъщи на „цялата европейска културна област”, която „безспорно участва в тази традиция”⁹.

При едно по-внимателно вглеждане, тази силно подчинена позиция на жената в патриархалното общество буди недоумение и може да бъде определена като прекалена и дори съмнителна. Основание за такова съмнение дава цялата календарна и семейна обредност, в която, независимо от отрицателната си маркираност, жената има изключително важна функция, а това вече определя ситуацията на подценяване, на – до известна степен – заличаване на реалното място на жената, като **напрегната и пресилена**. Напрегната, защото в подобно мислене попадат архетипни модели на поведение, които и досега битуват, макар и спорадично, и тяхното изоставяне е често непремислено, плод на инерцията и традицията. Пресилена, защото следването на някои традиционни поведенчески практики и разбирания, макар и част от съхранената културна памет, остава несправедливо и неясно сковано от ограничения, та дори и до XXI век.

Такова съмнение в традиционното тълкуване е в основата на моя интерес към женското посвещаване, към „женското” знание – какво знаят жените, какво умеят, какво им е забранено да знаят и умеят и защо им е забранено, а и доколко това е реална забрана? Това са въпроси (в същността си комплексни и нееднозначни), на които съвременната етнология, както и социологията и психологията, вероятно търсят своите отговори. Самите отговори също трябва да бъдат комплексни.

⁸ Бурдийо, П. Цит. съч., с. 18.

⁹ Пак там, с. 14.

За целта на изследването е необходимо да се намери **информационен ареал**, който да бъде методологическа и фактологична база за наблюдения. Поради това, наблюденията и мненията, които ще предоставя в настоящото изследване, се опират на станалите класически в науката изследвания, на резултати от теренна практика (ще използвам и лични материали, оттам е наличието и на „личен архив“ в позоваванията), на канонични текстове, а за очертаване на мястото на жената в социума през XIX век, ще привлече вниманието върху частната кореспонденция на Елисавета Караминкова.

За да се достигне до пълноценен отговор, трябва да бъде направен семантичен анализ на основните обреди, свързани с жизнения цикъл, в тяхната вътрешноприсъща взаимовръзка, за да се открие мястото на жената в тях и да се отдели изконното значение на това място от по-сетнешните смислови напластявания. Поради това и ще бъдат разгледани някои български обреди по лични архивни материали, както и по вече обнародвани такива. Специално внимание ще бъде обърнато на езотеричните знания на жената в традиционната култура – баяния, магии, и др. подобни.

Отговор на тези въпроси ще бъде потърсен и в огромния корпус на вълшебната приказка в качеството ѝ на „енциклопедия“ (определението е на В. Я. Пропп), съхранила всички съществували някога форми на знания и представи. Тук е необходимо да направя уговорката, че що се отнася до анализа на вълшебните приказки, в голяма степен той ще се основава на вече направеното от В. Пропп, тъй като и до ден днешен неговият труд остава едно от най-ценните и най-задълбочените изследвания в тази област.

Анализът на развоя на вълшебната приказка като художествен жанр позволява да бъде открит изводът, че след като магистралната митическа опозиция свое/чуждо в значение на човешко/нечовешко се преосмисля в противопоставяния като добро/лошо, високо/ниско и т.н., в нейната жанровата тъкан се настаняват естетически и етични елементи, които постепенно стават по-акцентирани и именно благодарение на този морален оценъчен момент вълшебната приказка продължава да живее през хилядолетията, достигайки в цялото си богатство до наше време¹⁰. Нещо повече, тя може да бъде определена като **Велик код** (ако използвам класическата формула на Фрай) на човешкото познание, нейните мотиви присъстват в Библията, в по-късната

¹⁰ Вж. по-подробно по този въпрос Капралова, Н. „Към дълбините на вълшебната приказка“. В: *Разночетенията на текста. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Кирил Топалов*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, с. 495–502.

апокрифна традиция, преминават в масовата литература и култура и дори кодират съвременните „митове“ за Пепеляшка, за Непобедимия воин и др. Ето защо изучаването на вълшебните приказки е от първостепенно значение.

Но освен вълшебните приказки, като информационен ареал за декодиране може да се използва библейският текст, като текст-канон, като текст, легитимиращ патриархалния културен модел, текст, притежаващ висша степен на неоспоримост. Като текстови корпус, съхранил, подобно на вълшебните приказки, огромна част от архаичните представи, някои от които биват преосмислени съобразно други културни канони, много често самият текст „подава“ скритите значения, особено ако при прочита се абстрахираме от традиционното четене. Като допълнение към библейския текст и за по-пълно осветляване на проблематиката ще бъдат използвани и апокрифни текстове като част от средновековната сакрална проза в качеството им на елитарен жанр, писан за четене от една образована публика, на която е могло да се предложи тълкуване на Библията не според официалния канон. Апокрифите представляват интерес с допълненията, които внасят, със съмненията, които съдържат.

Женското посвещаване може да се определи като два вида – **езотерично и културно-адаптивно**. Тук ще бъде проследен развоят на разглежданата институция, за да се установи как са протичали процесите, за да се стигне до нейното късно състояние.

В разглеждането на езотеричното посвещаване ще бъде открояна **отговорността** на жената през вековете, нейната позиция не само в отстояване, но и в опазване на знанието. Но въпросът за женското посвещаване е пряко свързан с въпроса за мястото на жената в социума. Това именно е нейното осъзнаване като **субект**, който става част от процесите, движещи обществото, а не само техен обект, често и жертва. В тази оптика специално внимание ще бъде отделено на мястото на жената в културния модел на Българското възраждане, благодарение на личния архив на Елисавета Караминкова – образована жена, преводачка, общественичка, но и съпруга на цариградския търговец Хр. Караминков и майка на пет деца. Този архив ми позволи да поставя въпроса за „господаруването“, за „етикета и зад него“, за скритите или поне прикриваните противоречия, за напрежението в отношението мъже/жени в семеен и социален аспект.

Тази книга е опит да се отговори на някои от набелязаните проблеми.

Архивът на семейство Караминкови се публикува за пръв път.